

FACTORS AFFECTING CONGENITAL DISABILITY

Bunyod Bakhtiyorovich Turaev

project researcher

Research Institute "Family and Women"

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: planned family, ecological environment, hereditary and congenital disabilities, alcohol and drugs.

Abstract: This article identifies the negative factors affecting congenital disabilities and their consequences, offers and recommendations to eliminate these situations.

Received: 07.10.23

Accepted: 09.10.23

Published: 11.10.23

ТУҒМА НОГИРОНЛИККА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР

Бунёд Бахтиёрович Тураев

лойиҳа илмий ходими

“Оила ва хотин-қизлар” илмий-тадқиқот институти

Тошкент, Ўзбекистон

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: режалаштирилган оила, экологик муҳит, ирсий ва туғма ногиронлик, алкагол ва гиёҳванд моддалар.

Аннотация: Ушбу мақолада туғма ногиронликка таъсир этувчи салбий омиллар ва уларнинг оқибатлари аниқланган, ушбу ҳолатларни бартараф қилиш учун таклиф ва тавсиялар берилган.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ВРОЖДЕННУЮ ИНВАЛИДНОСТЬ

Бунёд Бахтиёрович Тураев

исследователь проекта

НИИ «Семья и женщина»

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: планируемая семья, экологическая среда, наследственные и врожденные нарушения, алкоголь и наркотики.

Аннотация: В данной статье обозначены негативные факторы, влияющие на врожденные пороки развития и их последствия, предложены и рекомендации по устранению данных ситуаций.

КИРИШ

Дунёда соғлом жамият қуришга интилаётган мамлакатлар кўп ва уларнинг олдида улкан вазифалар турибди. Бу вазифаларни бажаришда моддий техникавий база яратишдан ташқари ўз билими, маънавий ва маданий мавқеи жиҳатидан муносиб бўлган авлодларни дунёга келтириш ва тарбиялаш ҳам муҳим ўрин тутади. Фарзандларимиз ҳар томонлама етук, гўзал, жисмонан соғлом, билимдон, она ватанга ва халқига сидқидилдан хизмат қиладиган, инсонийлик бурчини англай оладиган, одобли ва юксак маданиятли қадриятларини ҳурмат қиладиган шахсни вояга ўтказишимиз зарур.

Президентимиз Ўзбекистон халқининг фаравонлигини янги босқичга кўтариш, моддий, ижтимоий ва маданий неъматларни истемол қилишнинг шундай даражаси ва структурасини таъминлаш вазифасини ўртага қўядики, булар уйғун тарзда ривожланган, маънавий баркамол шахсни камол топтириш, Ўзбекистон фарзандларининг қобилият ва истедодларини жамият манфатлари йўлида тўлиқ рўёбга чиқариш учун зарур шароит яратиб бериш мақсадларига тўла-тўқис мос келади. Ўзбекистон фуқароларининг соғлигини мустаҳкамлаш, уларнинг умрини узайтириш жуда муҳим ишдир. Ўзбекистон ҳукумати кишиларнинг турмуш шароитларини ҳар томонлама яхшилаш моддий-маданий савиясини тобора юксалтириш ва уни соғломлаштириш борасида доимо ғамхўрлик қилиб келмоқда.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда аҳолининг турмуш даражасини янада кўтаришни таъминлайдиган кенг исътемол молларига, сифатли турар жойларга ва озик-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини янада тўлароқ қондиришга доир барча чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Ишчи ва хизматчиларнинг иш ҳақи, аҳолининг моддий даромади мунтазам равишда оширилаяпти, ҳар бир оила қулай турар жой билан таъминланмоқда, аҳоли жон бошига озик-овқат маҳсулотлари етиштириш кўпайтирилаяпти. Оғир жисмоний меҳнатни механизациялаш, ишлаб чиқаришни автоматлаштириш, ишчи ва хизматчиларга зарур тиббий ёрдам кўрсатиш, инсонларда учрайдиган турли туман касалликларни даволаш ва олдини олишда замонавий технологияларни қўллаш орқали халқимизни соғлом ва фаравон яшаши учун ғамхўрлик қилмоқда. Бироқ шу нарса ҳаммага аёнки, фақат соғлом киши, соғлом оилагина чинакам бахтли инсон, бахтли оила бўла олади, жамиятга ва давлатга нафи тегади. Афсуски саломатликни кушандаси бўлган салбий зарарли одатлар соғлом турмушимизни издан чиқариб нафақат касалликларга, балки фарзандларимиз келажагига ҳам раҳна солмоқда. Булар соғлом турмуш тарзига риоя қилмаслик, алкоголь маҳсулотлари, тамаки ва наркотик маҳсулотлар исътемол қилиш, нотўғри овқатланиш, атроф-муҳитни ифлослантиришимиз, зарарли урф-одатларимиз: эрта турмуш қуриш, яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳлар шулар жумласидандир.

АСОСИЙ ҚИСМ

Кейинги йилларда юқумли касалликлар бирмунча камайган бўлсада, ирсий, туғма, онкологик касалликлар ортиб бормоқда, экологик танглик ҳолатлари юзага келиб инсон, миллат генофонди таназулга учраш хавфи кундан-кунга ошиб бормоқда. Ирсий ва туғма касалликлар ҳақида тобора кўпроқ маълумотлар тўпланмоқда. 1978 йилда Москва шаҳрида ўтказилган Халқаро генетика конгрессида 2500 га яқин ирсий касалликлар мавжудлиги, 4,5-5% га яқин чақалоқларнинг ирсий жиҳатдан ҳар хил ўзгаришлар билан туғилиши таъкидланган эди. Ҳозирга келиб ирсий касалликларнинг сони янада кўпайганлиги, улар сонини 7000 га яқинлашгани айтилмоқда. Ҳар йили ирсий касалликларнинг 100 дан ортик янги хиллари аниқланмоқда. Агарда инсонда 30000 га яқин генлар мавжудлигини ҳисобга олсак инсонлардаги ирсий ва туғма касалликлар сонини тасавур қилиш қийин эмас. Лекин бир нарсани унутмаслик керак генофондда генетик юк (летал генлар) кўпайса аҳоли ўртасида бепуштлиқ, бола тушиши, ўлик туғилишлар сони ортиб кетади.

Ирсий ва туғма касалликлар сонининг ортиш сабаблари қуйидагилардан иборат:

- инсон яшайдиган экологик муҳит тобора кўпроқ ифлосланиши, кўп жойларда экологик танглик ҳолатлари юзага келиб, уларнинг инсон ирсиятига зарарли таъсири тобора кучайиб бориши;
- зарарли одатлар (алкогол ва тамаки маҳсулотлари, шу жумладан энергетиклар, спайс, электрон сигареталар);
- наркомания, токсикомания;
- яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳлар;
- эрта (18 ёшгача) ва кеч (35 ёшдан катталарни) фарзанд кўриши.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ирсий касалликлар бошқа соматик касалликларга нисбатан жуда оғир кечади, уларнинг кўпчилигининг самарали даволаш усуллари ҳозирги кунгача топилмаган. Бу касалликларнинг ирсий омиллари (мутацияга учраган генлар, хромосомалар, ирсиятга мойиллик) авлоддан-авлодга ўтиб, популяцияда учраш тезлиги тобора ортиб бориши улар профилактикасининг нақадар муҳимлигидан далолат беради.

1-жадвал

Ривожланган мамлакатларда ҳар хил турдаги туғма ва ирсий касалликларнинг оқибатлари

Касалликлар (нуқсонлар)	Ҳар 1000 нафар туғилишга	Оқибатлари		
		Эрта ўлим %	Ногиронлик %	Муваффақиятли даво %
Туғма нуқсонлар	30	22	24	54

Хромосома касалликлари	4	34	64	2
Ген касалликлари	10	58	31	11
Жами	44	31,3	29,2	39,5

Манба: Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти материаллари

Юқоридаги жадвалдан кўриниб турибдики, касалликларни даволаш самараси жуда кам ногиронлик юқори, менталитетимиздан келиб чиқадиган бўлсак бу нафақат бемор, балки уни яқинлари учун ҳам бир қатор муаммоларни келтириб чиқаради. Ирсий патологияси бўлган беморларнинг умр кўриш давомийлиги нафақат касалликнинг ўзига, балки тиббий ёрдам даражасига ҳам боғлиқ. Аниқ ҳисоб-китоблар ҳали амалга оширилмаган бўлса-да, соғлиқни сақлаш тизими яхши ривожланган мамлакатлар учун ирсий касалликларга чалинган барча беморларнинг камида 50 фоизи болалик даврида вафот этишига катта ишонч билан ишониш мумкин. Канадада ирсий патологияси бўлган барча беморлар учун умр кўриш давомийлигини ҳар томонлама баҳолаш амалга оширилган (касалликнинг бошланиш ёши ва уларнинг оғирлиги ҳар хил). У миллий ўртача кўрсаткичдан 20 йил камроқ (70 йил ўрнига 50 йил).

Ирсий касалликларнинг олдини олишнинг ижтимоий ва тиббий аҳамияти беморларнинг ногиронлигининг юқори даражаси ва уларни сақлашнинг иқтисодий харажатлари билан кўрсатилади. Кўп йиллар давомида бундай беморлар ўзларига хизмат қила олмайдиган ногирон бўлиб қоладилар. Ногирон болалар учун турар-жой биноларида ойига 1 бола учун ўртача харажатлар мамлакатдаги ўртача ойлик иш ҳақига тенг. Бундай болалар интернатларда ўртача 10 йилгача яшайдилар. 1 миллион янги туғилган чақалоқдан тахминан 5000 нафари болалиқдан кўп йиллик оғир ногиронликка номзоддирлар.

Режалаштирилган оилада фарзандлар сони (одатда 1-3 бола) билан боғлиқ ҳолда, соғлом ва беморлар орасида болалар сонидagi фарқ кўп жиҳатдан тенглаштирилади, яъни репродуктив компенсацияга ўтилади. Табiiй танланиш насл сонини тартибга солишни тўхтатади. Ирсий касаллик кузатилган оилаларда кўпроқ ҳомиладорлик кузатилади (ҳомиладорликнинг бир қисми ҳомила ривожланишнинг ҳар қандай босқичида наслнинг ўлими билан тугаши аниқ), аммо тирик болалар сони касаллик кузатилмаган оилалардаги каби бўлади. Бундай болаларнинг бир қисми гетерозиготдир (касаллик гени ташувчиси), натижада мутант аллелларнинг кўпайиш даражаси сунъий равишда амалга ошади.

ЖССТ маълумотларига кўра, дунёда ҳар йили 500 мингдан 1 миллионгача пестицид билан заҳарланиши содир бўлади. Интоксикация натижасида 20 мингга яқин одам вафот этади. Заҳарланишнинг тахминан 50% ва ўлимнинг 75% пестицидлар билан бевосита алоқада бўлган одамлар-асосан қишлоқ хўжалиги ишчиларида кузатилади. Уйларда ва

томорқаларда зараркундаларга қарши кураш воситаларини нотўғри ишлатиш билан боғлиқ кундалик ҳолатлар ҳам маълум. Аҳоли ўртасида қишлоқ хўжалигида кўп қўлланилаётган кимёвий препаратларнинг зарарли таъсирини тушунтириш ишларини кенгроқ олиб бориш лозим. Масалан, жуда кўп ишлатилаётган нитратлар қондаги гемоглобиннинг тузилишига таъсир қилиб, уни метгемоглобинга айлантириши оқибатида тўқималар нафас олишини қийинлаштиради. Нитратлар организмда кўп бўлганида кучли мутаген ва канцероген бўлган нитрозаминларга айланиши аниқланган.

Атмосферани карбонат ангидрид (ис гази) билан ифлосланиши азон қатламини емирилишига сабаб бўлади ва бу ўз навбатида самодан келади зарарли нурларни инсон организмга салбий таъсирини кўпайтиради. Ис газини ҳаддан зиёд кўпайишига иссиқлик ишлаб чиқаришда кўмир, нефт маҳсулотларидан фойдаланиш, чиқиндиларни (барг-хазонларни) ёқиш сабаб бўлади. Ҳар хил камчиликлар билан туғилган чақалоқлар 4,5-5% ни ташкил қилади, уларнинг 1,5-2,0% игина ирсиятнинг бузилишлари натижасида келиб чиқади. Бундай ногирон болалар туғилишининг асосий сабабларидан яна бири аёлларнинг ҳомилдорлик даврида шифокор назоратисиз ҳар хил дориларни истеъмол қилиши, тамаки чекиши, алкоголь истеъмол қилиши, инфекция ва паразитар касалликлар билан оғриши сабаб бўлади. Энг кўп истеъмол қилинадиган аспирин уч ойгача ҳомиланинг ўпкаси ва жигарига зарарли таъсир қилади.

Алкогол ва унинг парчаланиш маҳсулотлари оксил синтези бузилиши, хромосома абберрациялари натижасида ҳомиланинг ўлик туғилиши, чала туғилиши, майиб-мажруҳликларига, асаб тизими бузилишларига сабаб бўлади. Маълумки, эволюцион жараёнлар ҳар бир янги авлод аввалгисидан кўра кўпроқ атроф муҳитга яхшироқ мослашишини таъминлайдиган генларни олади. Агар ота-оналарда фарзанд кўриш ва унинг ривожланишида муаммолар содир бўлмаса, унда энг соғлом ва қимматли генлар болаларга узатилади, бу уларнинг узоқ умр кўришига ва наслни давом эттиришига ёрдам беради. Шунга қарамай, баъзан ота-оналарнинг танасида салбий, сурункали ўзгаришлар, касалликлар, салбий хулқ-атвор, одатлар бўлса улар ҳам жиддий патологияларни келиб чиқишига сабабчи бўлади. Болаларда ирсий касалликларнинг ривожланишига ёрдам берадиган асосий хавфли омилларидан бири спиртли ичимликлардир. Унинг зарарли таъсири ҳатто ичувчи одамнинг генларига ҳам тарқалиб, генетик тузилмаларни бузади. Спиртли ичимликларни суистеъмол қилиш (шунингдек, чекиш) билан инсон танасига кирадиган токсик моддалар генетик аппаратнинг (хромосомалар, ДНК, генлар) бўлинмаларига салбий таъсир қилади ва ирсий аппаратлар даражасида бир қатор нуқсонларни келтириб чиқаради. Аёлларнинг алкоголизи айниқса хавфлидир, чунки сурункали касалликларнинг аксарияти онадан болага ўтади.

Буюк Британиядаги Кембриж университети олимлари алкоголь инсон илдиз хужайраларида ДНКга зарар етказишини ва саратон ривожланиш хавфини оширишини аниқладилар. Тажрибалар давомида олимлар сичқонларга суюлтирилган этил спиртини беришди, сўнгра ДНК кетма-кетлиги ва хромосома таҳлили усуллари ёрдамида асеталдегиднинг уларнинг генларига таъсирини кузатдилар. Ушбу токсик модда танадаги спиртли ичимликларни қайта ишлаш жараёнида ҳосил бўлади.

Тадқиқотчилар спиртли ичимликлар қоннинг илдиз хужайраларида ДНКга зарар етказишини ва унинг тузилишини қайтариб бўлмайдиган даражада ўзгартиришини аниқладилар. Ушбу ўзгаришлар, ўз навбатида, саратон касаллигининг етти турини, шу жумладан кўкрак ёки ичак саратонини ривожланиш хавфини оширади. Шунинг учун тутиш керакки, спиртли ичимликларни қайта ишлаш ва тана тизимининг ДНКсини тузатиш учун масъул бўлганлар яхши бўлса ҳам, улар ҳали ҳам номукамал ва спиртли ичимликларни истеъмол қилиш саратон касаллигини келтириб чиқариши мумкин.

Спиртли ичимликларнинг наслга салбий таъсири замонавий олимлар томонидан чуқур ва пухта ўрганилган. Шундай қилиб, кўплаб тадқиқотлар ёрдамида алкогольнинг наслга таъсирининг бир нечта турларини аниқлашган:

- наслга тератоген таъсир. Бундай ҳолда, нуқсонли чақалоқ онанинг тўғридан-тўғри хомиладор бўлиш кунда ва хомиладорликнинг биринчи ҳафталарида спиртли ичимликларни истеъмол қилиши натижасида туғилади. Бундай ҳолда, этанол ҳосил бўлган платсента орқали хомила хужайраларига кириб, эмбрион шаклланишини бузади. Шифокорлар ва олимлар бундай патологияларни алкогольли эмбриопатия деб аташади;

- хомилага мутаген таъсири. Ота-оналарнинг алкоголь истеъмол қилиши наслга салбий таъсири кўпроқ кузатилади. Ушбу патология кўпинча ота-оналари мунтазам равишда спиртли ичимликларни истеъмол қиладиган болаларда ривожланади. Наслга зарар хромосома мутацияси орқали етказилади, бу алкогольнинг барча хужайраларга доимий токсик таъсири остида содир бўлади. Яъни, алкоголь онанинг қорнидаги хомила одатдаги иккита жинсий хромосома ўрнига учта ҳосил бўлишига олиб келади, бу кейинчалик ақлий ёки ақлий/жисмоний жиҳатдан ривожланмаган боланинг туғилишига сабаб бўлади;

- спиртли ичимликларнинг келажакдаги хомилага сомотоген таъсири. Бунда патология боланинг ички органларининг кўплаб нуқсонлари туфайли намоён қилади. Шунинг учун тутиш керакки, алкоголизм фонида юзага келган ота-оналарнинг ҳар қандай сурункали касалликлари, албатта, хомила патологияларига олиб келади;

- хомилага гиёҳвандлик таъсири. Бундай ҳолда, эмбрион ёки янги туғилган чақалоқ қон ёки сут орқали токсик заҳарланишни олади, олдиндан туғма алкоголизм пайдо бўлади;

Шуни унутманг отанинг уруғлари ҳомила пайдо бўлишидаги касалликларга сабаб бўлса, ҳомила ривожланишидаги нуқсонларга она организми жавоб беради.

Умуман олганда, статистика рақамлари қуйидагича кўринади:

- вақти-вақти билан спиртли ичимликларни истеъмол қиладиган аёлларнинг 28% да ҳомиладорликни қийин кечиши;

- ичишни яхши кўрадиган аёлларнинг 34% да чақалоқларни ўлик туғилиши;

- спиртли ичимликларга қарам бўлган аёлларнинг 25% да ҳомилани тушиб қолиши, ривожланмай қолиши, чала туғилиши;

- 33% ҳолларда алкоголизмнинг ҳар қандай даражасидан азият чекадиган ота-оналар аҳмоқ болалар туғилади;

- алкогольлик ота-оналардан туғилган болаларни икки ёшгача бўлган ўлими 56% ни ташкил қилади;

- спиртли ичимликларни истеъмол қиладиган она юқорида келтирилган рўйхатдаги бирон бир гуруҳга кирмаган бўлса ҳам, баъзида спиртли ичимлик истеъмол қилиши унинг чақалоғида 100% эҳтимоллик билан невротик касалликлар мавжуд бўлишига, уларни мактабгача ва бошланғич мактаб ёшида сийдик тута олмаслик, ривожланишдаги кечикиш, тажовузкорлик ёки ақлий заифликга, мактабда фанларни ўзлаштира олмаслигига сабаб бўлади.

Гиёҳванд қизнинг хавфсиз туғилиши ва болани соғлом туғилиши эҳтимоли жуда кам-18%. Касалликлар ва нуқсонлар ривожланиш хавфи бир неча ўн баравар ортади. Героин ва мефедрон энг катта қарамликни келтириб чиқаради. Агар аёл ҳомиладор бўлса, бу ҳомиладорликнинг бошидан бошлаб ҳомилада мия патологиясини келтириб чиқаради. Баъзи моддалар ДНК тузилмаларини ўзгартиришга қодир, бу ҳомиладорликнинг бошидан бошлаб ҳомилада мия патологиясини келтириб чиқаради. Баъзи моддалар тузилмаларни ўзгартиришга қодир, бу кўпинча ҳаётга мос келмайдиган нуқсонларга олиб келади. Ҳали туғилмаган чақалоқлар онаси билан бир вақтда дори дозаларини олишади. Моддалар қон билан платсентага тезда кириб боради. Натижада гиёҳвандлик ривожлана бошлайди.

Кўпинча, гиёҳвандлар орасида ҳомиладорлик натижалари умидсизликка учрайди. Бу ўз-ўзидан аборт қилиш, бачадонда боланинг ўлими, эрта туғилиш, патологиялари бўлган чақалоқларнинг туғилиши, ривожланишнинг кечикиши билан намоён бўлади. Агар бундай ҳомиладорликни сақлаб қолиш мумкин бўлса ҳам, чақалоқ аллақачон соғлиғи сезиларли даражада бузилган ҳолда туғилади.

Гиёҳвандларнинг болаларида қуйидаги физиологик муаммолар бўлиши мумкин:

- тўсатдан чақалоқ ўлими синдроми (СИДС) - кўпинча ҳаётнинг биринчи 12 ойида содир бўлади, агар бола тирик қолишга муваффақ бўлса, у ривожланишда орқада қолади;

- гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш, туғма мойиллик синдроми деб аталадиган касаллик, асосан, бундай болалар туғилгандан сўнг дарҳол ўлишади;

- кам вазн - муаммо кўпинча марихуана чекадиган ёки амфетамин ишлатадиган оналарга хосдир;

- бошнинг ғайритабиий кичик ўлчамларда (микросефалия) бўлиши;

- қон томирларининг спазмлари, эпилептик тутқаноқлар-ҳомиладор аёл амфетаминни қабул қилишини кўрсатади;

- бош суяги нуқсони, гипоксия, кўз қовоқларининг бирлашиши кокаин истеъмол қилганларга хосдир;

- мия нуқсонлари, ақлий заифлик-аёл синтетик моддаларни истеъмол қилганлиги сабабли келиб чиқади.

ХУЛОСА

Инсон билан табиат ўртасидаги муносабатларни барқарорлаштириш ҳамда атроф-муҳит муаммолари ўтган аср мобайнида ечимини топмади. Демак, улар янги асрда ҳам долзарблигича қолмоқда. Инсонни атроф-муҳит ва уни ўраб турган табиат билан муносабати асосий экологик муаммолардан биридир. Инсон яшаш жараёнида атроф-муҳитга доимо ўз таъсирини ўтказади. Айниқса, бугунги кунда бу таъсир жуда сезиларли бўлиб қолган. Ер юзида аҳоли сонининг тез суръатлар билан ўсиб бориши натижасида аҳоли эҳтиёжларини таъминлаш ҳамда қондириш учун ишлаб чиқариш корхоналари сонининг муттасил ошиб бориши, табиий ресурсларни кўплаб ишлатилиши, транспорт воситалари сони ва турларининг кўпайиб бориши кузатилмоқда. Бунинг оқибатида, инсонни атроф-муҳитга аёвсиз таъсирида табиатдаги антропоген ўзгаришлар кўлами кенгайиб бормоқда.

Ирсий касалликларнинг катта гуруҳи экогенетик касалликлар бўлиб, улар ирсий мойиллиги бўлган шахсларда, маълум омиллар таъсирида келиб чиқади. Бундай касалликлар профилактикасида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш катта аҳамиятга эга.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Abduramanov Hamid Khudaybergenovich. "Demographic Development Tendencies of the Family in Uzbekistan". International Journal of Trend in Scientific Research and Development. Vol 3 (1), 2018, pp.617-620. <https://doi.org/10.31142/ijtsrd19013>

2. Abduramanov K. K. Ways Of Improving Social Support Of The Aged Population In The Conditions Of Senility Tendency Deepening //European Journal of Business and Economics. – 2010. – Т. 1. DOI: <https://doi.org/10.12955/ejbe.v1i0.80>

3. Абдураманов Х.Х. ЯШИЛ ИШ ЎРИНЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ. «Минтака аҳолисининг бандлигини таъминлаш ва фаровонлигини яхшилаш: ҳозирги аҳоли, муаммолари ва тараққиёт стратегияси». Республика илмий-

амалий конференцияси материаллари. Нукус, 2018. – 264-265 б. Available from: <https://www.researchgate.net>

4. Абдураманов Х.Х. ДЕМОГРАФИК ЖАРАЁНЛАР ХАВФСИЗЛИГИ КОНЦЕПЦИЯСИ. “Иқтисодий ва модернизациялаш ва диверсификациялаш жараёнида ишлаб чиқариш харажатларини камайитиришнинг методологик асослари”. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Тошкент, 2018. – 248-250. Available from: <https://www.researchgate.net>

5. Абдураманов Х.Х. ҚИШЛОҚ ЖОЙЛАРИДА НОРАСМИЙ ИШ БИЛАН БАНДЛИКНИ ТАРТИБГА СОЛИШ. Ўзбекистон Республикаси ҳаракатлар стратегияси: макроиқтисодий барқарорлик, инвестицион фаоллик ва инновацион ривожланиш истикболлари. Илмий маъруза ва мақолалар тўплами. – Тошкент, 2019. – 48-55. Available from: <https://www.researchgate.net>

6. Khamid A. Ўзбекистон республикасида янги демографик вазиятнинг шаклланиш хусусиятлари //Архив научных исследований. – 2019.

7. Ibragimov, L. Z., Davranova, M.A. The influence of demographic factors to labor market in Samarkand region. Международного научно-исследовательского конкурса. Петрозаводск, 2019. pp.148-155. Available from: <https://www.researchgate.net/>

8. Ибрагимов Л.З. и др. Ўзбекистоннинг бандлик ва меҳнат бозорига демография омилининг таъсирини баҳолашнинг баъзи жиҳатлари //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 367-376.

9. Ибрагимов Л.З. (2021). Жануби-ғарбий Ўзбекистоннинг меҳнат бозоридаги вазият. Ўзбекистон География жамияти ахбороти. 60-жилд. Тошкент. 56-63 б. Available from: <https://www.researchgate.net/>

10. Холмўминов, Ш., & Абдураманов, Х. Х. (2020). Қишлоқ аҳолисининг ташқи ва ички меҳнат миграцияларини самарали ташкил этиш. Архив научных исследований, 1(29).

11. Холмўминов, Ш., Хомитов, К., Арабов, Н., Абдураманов, Х., & Саидов, Н. (2020). Qishloq aholisini ish bilan ta'minlashning strategik yo'nalishlari. Архив научных исследований.

12. Abduramanov, K. K. (2016). Evaluation of the influence demographic factors on aging population in the Republic of Uzbekistan. *Lucrările Seminarului Geografic" Dimitrie Cantemir"*, 42, 93-98.

13. Абдураманов, Х. Х. (2016). Социальная защита престарелых: на примере Республики Узбекистан. Проблемы современной экономики, (2 (58)), 193-196.

14. Abduramonov, X. (2012). Аҳоли кексайиш даражасининг шаклланиш механизмлари ва кўрсаткичлари. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, (2), 299-310.